

Psikotarihin Tarihi: Yaklaşımlar ve Tartışmalar

Hadiye Yılmaz Odabaşı

Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İstanbul, Türkiye

hadiye.yilmazodabasi@uskudar.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4297-5326>

Received: 23 August 2020, Accepted: 19 October 2020, Online: 30 October 2020

Özet

1960'lardan itibaren psikotarih aracılığıyla, tarih biliminin geçmişi anlamak için tarihsel olay ve olgulara yöneltilen "nasıl" sorusunun cevabı psikolojik motivasyon merkezli olarak aranmaya başlanmıştır. Psikanalizin kurucu babası Freud yaygın bir şekilde ilk psikotarih (ve psikobiyografi) çalışmasının da sahibi olarak kabul edilmektedir. Erik Erikson'un *Young Man Luther* (1958) adlı eseri ise ilk akademik psikotarih çalışması olarak kabul edilmiş ve Erikson psikotarihin kurucu babası olarak görülmüştür. Freud'dan Erikson'a, Lifton'dan Kohut'a tarihe çeşitli psikoloji yönelimleriyle yaklaşan bir alan olarak iktisat, sosyal ya da kültürel tarih kadar geniş kapsamlı bir etkinliğe ulaşamamışsa da bugüne kadar psikotarihin varlığını korumuş ve hatta farklı yaklaşımlar geliştirebilmiş olması bile kanımızca alan üzerine odaklanmak için yeterli bir gerekçedir.

Anahtar Kelimeler: Charles Strozier, Lloyd deMause, Psikoloji, Psikotarih

History of Psychohistory: Approaches and Discussions

Abstract

Since the 1960s, through the agency of psychohistory, the answers to the "how" question, which is directed to historical events and facts in order to understand the past, has been searched via psychological motivations being at the centre. Freud, the founding father of psychoanalysis, is widely regarded as the author of the first psychohistory (and psychobiography) study. Yet, E. Erikson's *Young Man Luther* (1958) is accepted as the first academic psychohistory study and Erikson is seen as the founding father of psychohistory. Psychohistory, from Freud to Erikson and Lifton to Kohut, as a field that approaches history with various psychology-oriented methods, has not yet reached the level of comprehensive scopes and activities of economic, social, and cultural history. However, it is worth pointing out that, psychohistory has preserved its existence and even developed different approaches until today which is sufficient justification for focusing on the field.

Keywords:

Charles Strozier, Lloyd deMause, Psychology, Psychohistory

Giriş: Tarih ve Psikoloji Birlikteliği

Çağlar boyunca hâkim olan siyaset ve diplomasi odaklı tarihyazımı yerine 18.yy. dan günümüze; Voltaire'den Hume, Michelet, Taine, Burckhardt, Febvr, Bloch, Braudel, Hobsbawm ve Burke'e¹ ekonomi, toplum, kültür, coğrafya ve antropoloji odaklı bir tarih anlayışı geliştirilmiştir. Bu yeni eğilimler yoluyla olay ve olgulara dair süreklilik ve dönüşümleri tarihsel yapılar içinde ele alarak insanı ve toplumu anlamaya çalışan, merkeze yalnızca “büyük insanları” değil “aşağıdakileri” de koyan ve savaş, toplumsal cinsiyet, ırk, vatandaşlık, ulusal kimlik, dil ve kültürel semboller vb. merkezli anlamalara odaklanan çağdaş bir tarihyazımı inşa edilmiştir.

1960'lara gelindiğinde tarih, psikolojiyle de akademik düzeyde ilişki kurmuş ve bu ilişkinin neticelerinden biri olarak psikotarih alanı ortaya çıkmıştır. Aslında antik dönemden bugüne tarihin psikolojiyle çeşitli düzeylerde temasları olmuştur. Örneğin Herodotos'un *Tarih*'inde (2019) farklı toplulukların kültür ve geleneklerinin mevcut hali ve süreç içindeki değişimleri gibi antropoloji ve sosyal psikolojiyle ilişkili tespitler bulunmaktadır. Yunan tarihçi Plutarkhos en ünlü tarih eseri olan *Paralel Yaşamlar*'da (2007) Pers Savaşları boyunca (MÖ 524-459) Atina meclisinde görev yapmış olan politikacı ve general Themistokles'in yaşamını aktarırken annesinin saf Atina kanı olmadığına dair farkındalığını bazı açıklamalarına argüman olarak kullanmıştır. Thukydides (MÖ 460-400), *Peloponnesos Savaşları* (2019) adlı eserindeki betimlemeleriyle psikolojik tarihin babası unvanını kazanmıştır. Romalı tarihçi Tacitus, görünen olayların arkasındaki nedenlerin, düşüncelerin bulunması gerektiği anlayışıyla yazdığı eserlerinde psikolojik didaktik bir yaklaşım sergilemiştir (Tacitus, 2006). Ortaçağ Avrupa tarihçisi Aziz Augustinus (354-430) *İtiraflar*'ında (1999) kendi psikolojisinin derinliklerine inmiştir (*The Psychiatrist as Psychohistorian Task Force Report 11*, 1976, 4). Ancak özellikle 1960'lardan itibaren gelişen tarih-psikoloji ilişkisi, 20. yüzyıla kadar olan bu temaslardan önemli farklılıklar içermektedir. Açık ve kesin olan, bu farklılıkların psikoloji biliminin yaşadığı kuramsal gelişmelerle yakın ilişkisi bulunduğu ve bu anlamda da psikanalitik kuramın ortaya çıkışı ve yaygınlaşmasının önemli bir rol oynamış olduğu hakkında genel bir kabul vardır.

1960'lardan itibaren psikotarih aracılığıyla, tarih biliminin geçmişi anlamak için tarihsel olay ve olgulara yöneltilen “nasıl” sorusunun cevabı psikolojik motivasyon merkezli olarak aranmaya

¹Adı geçen tarihçilerin bazı eserleri için bkz. Jules Michelet (1967), *Fransız İhtilali Tarihi*, çev. H. Varoğlu, (İstanbul: MEB Yayınları); Lucien Febvr (2001), *Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler*, çev. M. A. Kılıçbay, (Ankara: İmge Kitabevi); Marc Bloch (2018), *Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, çev. A. Berktay, (İstanbul: İletişim Yayınları); Fernand Braudel (2018), *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, çev. M. A. Kılıçbay, (İstanbul: Doğu Batı Yayınları); Eric Hobsbawm (1999), *Tarih Üzerine*, çev. O. Akınhay, (İstanbul: Bilim Sanat Yayınları); Peter Burke (2019), *Sosyoloji ve Tarih*, çev. M. T. Akad, (İstanbul: Işık Yayınları).

başlanmıştır. Fransız tarihçi Jean Chesneaux iki disiplinin birbirini güçlendirici doğasını şu satırlarla saptamaktadır: “*Sosyal psikoloji ve psikanaliz, tarihçinin entelektüel ekipmanına önemli ölçüde katkıda bulunur ve kolektif bilinç ve kitle zihniyeti sorunlarıyla daha etkili bir şekilde başa çıkmasını sağlar*” (Tilaega & Byford, 2014, 1). İngiliz tarihçi Joanna Bourke de, *Fear: A Cultural History* (2006) adlı eserinde tarih biliminin geçmişi anlayabilmek için psikoloji ve benzer disiplinlerden faydalanma gereksinimini şöyle açıklamaktadır: “*Tarihsel bir bakış açısından ‘özel duyguların görünmez’ olduğunu varsayarsak geçmişte insanların korku gibi duyguları nasıl yaşadıklarını nasıl anlayabiliriz? Böylece bireylerin nasıl hissettiğini anlamak ve tarihsel izleri sürmek ümit edilemez*” (Elovitz, 2018, 7). Öznesi insan olan tarih ve psikoloji bilimi, bireysel ve kolektif inançlar, zihniyetler, kimlik, insan davranışı ve motivasyonu, bellek, kişilik, duygular vb. konularda doğal olarak birbirlerinin alanına girmektedir. Bilhassa soykırım ve sosyal çatışma tarihçileri bellek, itaat, uygunluk veya gruplar arası çatışma gibi psikoloji kavramlarına başvurmak zorunda kalmaktadır. Bu nesnellik karşısında 20. yy. ın ikinci yarısından itibaren tarih ve psikolojinin birbiriyle temaslarında iki tip ilişki biçimi ortaya çıkmıştır. Bu biçimlerin ilkinde iki disiplin arasında bir “kaynaşma (*merger*)” veya “kendileme (*appropriation*)” yaşandığı görülmektedir. Psikotarih ve psikobiyografi olarak adlandırılmış alanlarda psikoloji ve tarih disiplinleri arasında bu tip bir ilişki meydana gelmiştir. Bilhassa psikanalizi yöntem olarak benimseyen psikotarihçiler, hem bireylerin hem de toplulukların gizil (*latent*) dürtülerini, arzularını, yaşam serüvenlerini vb. ortaya çıkarmak için yalnızca psikanaliz yöntemini önermektedirler. Öte yandan bu ilişki biçiminde daha yakın zamanlarda psikanalizin yanı sıra diğer psikoloji kuramlarını benimseyen az sayıda psikotarih çalışması da yapılmaya başlanmıştır. Diğer bir yaygın ilişki şekli ise “aktarma (*transfer*)” veya “ödünç alma (*borrowing*)”dır. İki disiplin arasında kurulan bu ilişki biçiminde, insanın ve grupların motivasyonu, davranışı vb. ile ilgili belirli bir soruna ışık tutmak için bazı içgörüler/kavrayışlar, fikirler veya temel kavramlar kullanılmaktadır. Tarih çalışmalarını psikoloji disipliniyle bu tür bir ilişki kurmaya yönelten sebep, ulaşılan veri ve bulguların daha iyi anlaşılması, bunların daha anlamlı bir şekilde düzenlenmesi ve yorumlamasına yardımcı olacak gibi görünen bazı kavram, formül, hipotez, model ve yöntemlerin arayışı içinde olunmasıdır. Ödünç almanın belirleyici özelliği, seçici olması ve belli bir sorun veya meseleyi çözmeye odaklanmasıdır. İngiliz tarihçi Ludmilla Jordanova’nın vurguladığı gibi, doğru bir şekilde yapıldığında “transfer ve ödünç alma” her iki disiplin için oldukça üretken ve özgün sonuçlara yol açabilmektedir. Sosyal psikolog Cristian Tilaega, disiplinlerarası bu ilişki biçiminde transfer ve ödünç almanın kapsamı ve sınırları hakkında herhangi bir ölçütün bulunmadığını, aslolanın üzerinde çalışılan olay/olgunun “nasıl”ını ortaya çıkaracak en kapsamlı açıklamaya ulaşmak olduğunu belirt-

mektedir (Tileaga & Byford, 2014, 6,7). Dolayısıyla azami verim odaklı bütüncül bir yaklaşımla, iki disiplin arasındaki her iki ilişki biçiminde de psikoloji veya tarih disiplinindeki herhangi bir kurama öncelik ve/veya üstünlük atfetmemek en uygun bakış açısı olarak görünmektedir.

Psikotarih Alanının Oluşumu ve Kurumsallaşma

Psikotarih teriminin ilk kez 1951’de Isaac Asimov’un (1920-1992) bilimkurgu üçlemesi Foundation’da geçtiği popüler bir bilgi olarak yaygınlaşmışsa da, ABD’li psikotarihçi Paul Elovitz gerçekte bu terimin 1920’lerde kullanıldığı ve 1910’larda da psikobiyografik çalışmaların yapılmaya başlandığı bilgisini vermektedir. Elovitz bu terimin en erken 19. yy. sonlarında Amerikan romantik şair, eleştirmen ve diplomat James Russell Lowell tarafından 1840’ta kullanılmış olduğunu tespit etmiştir (Elovitz, 2018, 4). Bu alanda yapılmış en erken esere örnek olarak ise Morton Prince’in 1912 tarihli “Roosevelt as Analyzed by the New Psychology” başlıklı makalesi ve 1915 tarihli *The Psychology of the Kaiser* adlı çalışmaları örnek gösterilmektedir (Renshon, 1998). İngiliz tarihçi Peter Burke ise tarihin diğer disiplinlerle bilhassa psikolojiyle işbirliği kurmasına yönelik olarak Henri Berr’in 1900’de yayımına başladığı *Revue de Synthèse Historique* dergisinin psikotarihe dair ilk çalışmalardan olduğunu söylemektedir (Burke, 2006, 38).

Öte yandan psikanalizin kurucu babası Freud yaygın bir şekilde ilk psikotarih (ve psikobiyografi) çalışmasının da sahibi kabul edilmektedir. Freud’un *Leonardo da Vinci* (1910), *Totem ve Tabu* (1913), *Medeniyet ve Hoşnutsuzlukları* (1929), *Musa ve Tektanrıcılık* (1939) adlı eserleri ilk psikotarih çalışmaları olarak görülürken, Freud’un psikotarih terimini hiç kullanmamış olduğu da bilinmektedir. Freud gibi Viyana Psikanaliz Derneği’nin diğer bazı üyeleri tarafından da *von Kleist* (1910), *Zinzendorf* (1910), *Ebner* (1910), *Shakespeare* (1910), *Segantini* (1911), *Wagner* (1911), *Amenhotep IV* (1912), *Gogol* (1912), *del Sarto* (1913), *Loyola* (1913), *Schopenhauer* (1913), *Napolyon* (1914), *Louis Bonaparte* (1914), *Dante* (1914) gibi psikobiyografiler kaleme alınmıştır. 1913’te yayımlanan Henry P. Smith’in *Luther’s Early Development in the Light of Psycho-Analysis* adlı eseri ise psikotarih yazımında önemli bir yere sahiptir. Adı ön sırada anılan New Yorklu nörolog ve psikanalist L. Pierce Clark pek çok çalışma yayımlamakla birlikte -ki bu çalışmaların en ünlüsü *Lincoln: A Psycho-Biography* (1933) dir- psikotarih terimini iki sözcük arasına tire koymadan kullanan ilk yazar olmuştur. 1920’lerden itibaren psikotarih yazımına ilgi artarak devam etmiş ve 1940’larda Abram Kardiner, Karl Menninger, Geoffrey Gorer gibi yazarlarla birlikte Wilhelm Reich’in *Faşizmin Kitle Psikolojisi* (1933), Erich Fromm’un *Özgürlük Korkusu* (1941) ve

Theodor Adorno'nun *Otoriter Kişilik* (1950) adlı eserleri alanın gelişimine büyük katkı sağlamıştır. E. Erikson'un *Young Man Luther* (1958) adlı eseri ise ilk akademik psikotarih çalışması olarak kabul edilmiş ve Erikson psikotarihin kurucu babası olarak görülmüştür. Çünkü Erikson, Freudyen anlayışa yönelik indirgemecilik eleştirilerine karşı psikobiyografi ve genel olarak psikotarih için yeni bir metodoloji sunmuştur. *Young Man Luther* adlı eserinde Freud'un *Leonardo da Vinci* eserinde yaptığı gibi odağına çocukluk çağı cinselliğini değil sonraki dönemlerin çatışmalarını da alarak yeni bir psikanalitik biyografi türü önermiştir. Erikson yine Freudyen ekolün aksine konularını bir dizi klinik bulguya indirgmeden psikolojik içgörülere ve sekiz aşamalı kişilik teorisine odaklanmıştır (Kushner, 1993, 25-27). Ne var ki Erikson da tıpkı Freud gibi hiçbir zaman kendini bir psikotarihçi olarak tanımlamamıştır (Elovitz, 2018).

Henry Lawton psikotarihin köklerini Vico (1668-1744) ve Dilthey'a (1833-1911) kadar götürmektedir (Lawton, 2014) ki, "*Ben var olmakla kendimim; ama kendi hakkımda ancak psikolojik çözümler aracılığıyla bilgi edinirim, yani kendi kişiliğimin yapısını anlarım. Aynı şekilde, geçmişini kendi zihninde yeniden canlandıran tarihçi, bir tarihçi olacaksa, yeniden canlandırdığı geçmişini anlamalıdır. Sırf onu yeniden canlandırmakla, tarihçi kendi kişiliğini geliştirir, genişletir, başkalarının geçmişteki yaşantısını kendi yaşantısıyla bütünleştirir; ama böyle bütünleştirilen her şey onun kişilik yapısının parçası olur; kural burada da geçerlidir ve bu yapı da ancak psikoloji aracılığıyla anlaşılabilir*" açıklamasıyla Dilthey tarihte psikolojik unsuru aşırıya varacak denli vurgulamaktadır (Collingwood, 1990, 177). Psikotarihin akademik olarak ortaya çıkışıyla birlikte öncüleri arasında ilk sırada Bruce Mazlish, Lloyd deMause, Rudolph Binion, David Beisel, Charles Strozier, Robert Jay Lifton ve Vamık Volkan yer almıştır (Lawton, 1998, 7). Görüldüğü gibi psikotarihin belirgin olarak ortaya çıkışı ve yaygınlaşması 1960'lardan itibaren ABD'de psikanaliz çalışmalarının artmasıyla birlikte (The Psychiatrist as Psychohistorian Task Force Report 11, 1976). Ayrıca psikotarihin gelişmesi ve kurumsallaşmasında Amerikan Tarih Derneği Başkanı William L. Langer'in 1957'de tarihçileri psikoloji biliminden faydalanmaya davet eden konuşması önemli bir etki yaratmıştır. Bu çağrıya dönemin bazı genç tarihçileri katılarak psikobiyografiler yazmıştır. Bunlar arasında Bruce Mazlish'in *Psychoanalysis and History* (1963), Rudolph Binion'un *Frau Lou: Nietzsche's Wayward Disciple* (1968), Frank Manuel'in *A Portrait of Isaac Newton* (1969) ve Arthur Mitzman'ın *Iron Cage: Historical Review of Max Weber* (1969) adlı eserleri en ünlüleridir (Elovitz, 2018).

Psikotarih alanı, psikotarihçilerin 1960'lardan itibaren bir araya gelmelerinin neticesi olarak 1970'lerde kurumsallaşmaya başlamıştır. Lifton'un kuruculuğunda Rudolph Binion, Lloyd deMause, Paul Elovitz, Peter Gay, Peter Loewenberg ve Vamık Volkan'ın yer aldığı Psikotarihsel Süreç

Çalışması Grubu 1966'da kurulmuştur. Ardından deMause *The History of Childhood History Journal*'ı 1973'te yayımlamaya başlamış ve ilk Psikotarih Enstitüsü'nü 1975'te kurmuştur. Derginin adı 1976'da *Journal of Psychohistory* olarak değiştirilmiştir (Psychohistory.com, 15.08.2020). Aynı yıl Amerikan Tarih Derneği'ne bağlı Sangamon State Üniversitesi'nin yayını olarak L. E. Shiner, T. H. Kohut ve B. Mazlish gibi akademisyenler tarafından *Journal of Psychohistory Review* çıkarılmaya başlanmış, dergi 1999'da yayımını sonlandırmıştır. 1977'de alana yönelik büyük bir adım atılarak Mause, Elovitz, Beisel, Lawton öncülüğünde Uluslararası Psikotarih Birliği (International Psychohistory Association/IPA) ve Manhattan'da Jeanna N. Knutson öncülüğünde Uluslararası Politik Psikoloji Derneği (International Society of Political Psychology/ISPP) kurulmuştur (Issp, 15.08.2020). Uluslararası Psikotarih Birliği 1977'den itibaren bugüne kadar her yıl uluslararası konferanslarını sürdürmüştür (Psychohistory.us, 20.07.2020). 1979'da da *Political Psychology* dergisi yayımlanmaya başlanmıştır. 1982 yılında Manhattan'da Elovitz tarafından uluslararası konferanslarda Cumartesi Seminerleri düzenleyen Psikotarih Forumu kurulmuş, Forum 1994'te *Clio's Psyche* dergisini yayımlamaya başlamıştır (Clionspsyche, 17.07.2020).

Psikotarih alanının oluşmaya başlamasıyla birlikte 1970'lerde alan içi gruplaşmalar da baş göstermiştir. Ortaya çıkan iki büyük grubun ilki, radikaller olarak adlandırılan deMause ve takipçilerinden oluşan gruptur. Muhafazakârlar olarak nitelendirilen Strozier ve Offer'ın liderliğindeki diğer grup, 1972'de “geçmiş psikolojik olarak çalışmakla ilgilenen akademisyenleri bir araya getirmek için” Tarihte Psikoloji Kullanımı Grubu'nu (Group for the Use of Psychology in History/GUPH) kurmuştur. Strozier ve Offer, deMause ve grubuna yönelik olarak “*psikotarihin sorumsuz ve yanlış ellere geçmiş olduğu, psikotarihin kötüye kullanıldığı, abartmalarla, temelsiz çıkarımlarla hem tarih hem de psikolojinin doğru kavranılmayarak istismar edildiği*” iddialarında bulunmuştur. DeMause ise bu iddialara karşılık psikotarihi, tarihin yan dalı olmaktan çok psikolojinin bir bölümü olarak gördüğü, GHUP adının tutku eksikliği olduğu ve “*Psikotarih, en büyük grupların incelenmesi yoluyla insan ruhunun derinliklerine yönelik bir okuma değilse, zahmete değmez*” cevabını vermiştir (Lawton, 1998). DeMause'un editörlüğünde 1975 yılında yayımlanan *New Psychohistory* kitabı da yoğun olarak eleştirilmiştir. DeMause'un psikotarihin tarihle ortak yanı olmadığı ve alanın tarihten kendini ayırarak bağımsız bir psikotarih bilimi haline gelmesi gerektiği yönündeki görüşleri şiddetle eleştirilirken tarihçilere ve tarih çalışmalarına yönelik iddiaları asılsız olarak değerlendirilmiştir. Gerçekten de DeMause, tarihçileri geçmişteki olayları sadece sıralamakla suçlamakta ve ancak psikotarihin tarihi olayları açıklayabileceğini iddia etmektedir. Buckley, DeMause'u geçmiş sosyal, politik, kültürel ve psikolojik güçlerin karşılıklı etkileşiminin bir sonucu olarak değil, yalnızca

psikolojik teori açısından görmek gibi büyük bir hataya düştüğünü, üstelik bilinçdışı dürtüler, fantezi ve ego etkileşiminin tarihsel önemi olan bireysel ve grup davranışlarına nasıl dönüştüğünü ustaca ilişkilendirecek yetenek ve eğitimden yoksun olduğunu belirtmektedir (Buckley, 1976, 603-604).

Strozier, Patrick Dunn, John Fitzpatrick ve ilk başkan Richard Schoenwald tarafından kurulmuş olan GUPH ise faaliyetlerine, bilgi ve fikir alışverişini teşvik için bir bülten yayımlayarak başlamıştır. Grup her yıl Amerikan Tarih Derneği Kongresi'ne düzenli olarak katılmıştır ki, grup derneğe resmi olarak da bağlıdır. 1973'te GUPH başkanı olan James McRandle'ın etolojiye yakın olması grubun psikotarih çalışmalarının psikanalitik kurama ve biyografik malzemeye aşırı güvenini dengeleyen bir unsur işlevi görmüştür. 1974'te grubun başkanlığına Fred Weinstein geçmiş ve 1976'da GUPH Bülteni, *Psychohistory Review* dergisine dönüşmüştür. GUPH, zamanla Chicago Psikanaliz Enstitüsü ile yakın ilişki kurmuş, enstitünün başkanı George Pollack da *Psychohistory Review* dergisinin yayın kurulunda yer almıştır. GUPH üyelerinin psikotarih çalışmalarında Heinz Kohut'un kuram ve yöntemini benimsemiş oldukları görülmektedir. Strozier, radikallerin ise katı bir şekilde Melanie Klein'in kuramına bağlı olduklarını iddia etmişse de IPA başkanlarından Lawton bu iddiayı reddetmiştir (Lawton, 1998, 8).

Psikotarih alanının kurucuları 1970'lerden itibaren temel nitelikte eserler yayımlamışlardır. Bunların başında Lloyd de Mause'un *The History of Childhood* (1974), *The Foundations of Psychohistory* (1982) ve Vamık Volkan'ın *The Need to Have Enemies and Allies: From Clinical Practice to International Relations* (1988) adlı eserleri gelmektedir. Gay, Avrupa tarihi ve Sigmund Freud hakkındaki eserleri, Loewenberg çeşitli psikotarih çalışmaları ve Binion da travmalara odaklanan eserleriyle alanın gelişim ve kurumsallaşmasına katkıda bulunmuştur (Elovitz, 2018).

Psikotarih esasen ABD merkezli olarak gelişirken dünyanın farklı coğrafyalarına da psikotarih çalışmaları yayılmıştır. Özellikle Almanya'da savaş ve holokosta odaklanan eserler yazılmış; Alexander Mitscherlich, Gerhard Bliersbach, Christian Büttner, Aurel Ende, Ralph Frenken, Ludwig Janus, Rudolf Kreis, Winfried Kurth, Christian Lackner, Peter Orban, Gert Raeithel, Heinrich J. Reiss ve Dümen Stierlin gibi isimler öne çıkmıştır. 1987'de Jacques Szaluta, *La Psychohistoire*'yi yayımlamış, Fransız bir psikotarih grubu tarafından 1994-2000 yılları arasında *Or le temps: Revue Française de Psychohistoire* dergisi çıkarılmıştır. Brett Kahr, Paul Ziolo ve Nick Duffell ise İngiltere'de psikotarih alanında çalışma yapan isimler olarak öne çıkmıştır. 1997'de Olga Shutova ilk Rusça psikotarih kitabını yayımlamıştır (Elovitz, 2018, 116-117).

Türkiye'de ise psikotarih çalışmaları cılız bir çabayla 2000'li yıllarda görülmeye başlanmıştır.

Psikiyatrist ve psikoterapist M. Bilgin Saydam'ın *Deli Dumrul'un Bilinci* (1997), psikiyatrist Ahmet Çelikkol (2002)'un *Tarih Psikiyatri Divanında*, Erol Göka (2006)'nın *Türk Grup Davranışı* ve Vamık Volkan'ın *Ölümsüz Atatürk* (1984 İngilizce, 2008 Türkçe)² adlı eserleri ülkemizde psikotarih alanında yazılmış ilk kitaplardır. Saydam, eserinde Şamanist eski Türk toplumunun İslam inancıyla karşılaşması ve sonrasında yaşanan süreci mitoloji yoluyla analiz etmektedir. Çelikkol, psikotarihin psikolojik bakış açısıyla tarihteki olayları ve kişileri incelediğini ifade ettiği *Tarih Psikiyatri Divanında* adlı eserinde psikotarih yöntemi, tarih boyunca psikanaliz uygulamaları ve temel kavramlar hakkında bilgi vererek çeşitli psikotarih örnekleri sunmaktadır. Göka, grup psikolojisi ve topluluk zihniyeti teorisini kullanarak Türk grup davranışı kalıplarını anlamaya çalışmaktadır. Vamık Volkan, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecindeki olaylarla birlikte Atatürk'ün psikanalizini yaparken, onun iç dünyasındaki psikolojik süreçlerin dönemin olaylarının ortaya çıkışındaki rolünü anlatmaktadır. Türkiye'de ilk defa Prof. Dr. Erdinç Öztürk tarafından İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü'nde 2017 yılında "Psikotarih" yüksek lisans dersi verilmeye başlanmıştır. "Kuşaklararası Eksende Psikotarih Temelli Çocuk Yetiştirme Stillerinin Travma, Bağlanma ve Dissosiyasyon Açısından İncelenmesi" başlıklı İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Adli Tıp Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı'nda Öztürk'ün danışmanlığında tamamlanan Psikolog Görkem Derin'in tezi, ülkemizde psikotarih alanında yapılan ilk yüksek lisans tezidir (Öztürk, 2020, 86-89). Öztürk, deMause gibi bilhassa kuşaklararası travma geçişi, çocuk yetiştirme tarzları ve çocukluk çağı travmalarının tarihi konularına odaklanmıştır (Öztürk, 2016, 24-34).

Psikotarih ve politik psikoloji ABD'de eşzamanlı ve bir grup etkinliği olarak ortak bir kurumsallaşma pratiği sergilerken politik psikoloji Türkiye'ye psikotarihten daha önce gelmiş ve dolayısıyla daha önce kurumsallaşmaya yönelik adımlar atılmıştır. 1992'de Prof. Dr. Abdülkadir Çevik³ başkanlığında Başbakanlığa bağlı bir Politik Psikoloji Merkezi kurulmuşsa da 1997'de etkinliğini kaybetmiştir. 2006'da Prof. Dr. Abdülkadir Çevik başkanlığında Politik Psikoloji Derneği kurulmuş, dernek Bahçeşehir Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi ile birlikte Türkiye'nin ilk ortaklaşa sertifikalı Politik Psikoloji eğitim programlarını düzenlemiştir. 2011 yılında Prof. Dr. Abdülkadir Çevik müdürlüğünde Ankara Üniversitesi Politik Psikoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi (POLPAUM), 2018'de Uluslararası Politik Psikoloji Derneği (ISPP) üyesi Prof. Dr. Deniz Ülke Arıboğan⁴ başkanlığında Üsküdar Üniversitesi Politik

²Vamık Volkan'ın Norman Itzkowitz ile birlikte *The Immortal Atatürk: A Psychobiography* adıyla 1984'te İngilizce yayımlanan eserinin Türkçe ilk baskısı 2008'de Bağlam Yayınları tarafından yapılmıştır.

³Politik psikoloji çalışmaları için bkz. (Çevik, 2007).

⁴Son dönem bazı politik psikoloji çalışmaları için bkz. (Arıboğan, 2020a; Arıboğan, 2020b).

Psikoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi (PPM) kurulmuştur. Ülkemizde çeşitli üniversitelerde politik psikoloji dersi lisans ve yüksek lisan düzeyinde verilmektedir.

Tanım ve Temel Kavramlar

Strozier psikotarihi “*belirli bir bireye ya da geçmişteki olaylara ilişkin anlayışımızı geliştirmek için psikoloji kavramlarını, ilkelerini ve teorilerini sistematik olarak kullanan bir tarih biçimi*” olarak tanımlamaktadır (Strozier, 1986, 3). Elovitz, psikotarihin gerçek hayattaki insan karmaşıklıklarına, duygularına, motivasyonlarına, kişiliklerine ve travmalarına ilişkin içgörü sağladığını ifade ederek “*Psikotarih, daha önce anlaşılmasız şekilde yazılmış davranışları anlama kapılarını açtı. Desenler/modeller fark edilir hale geldi. (...) Psikotarihi; psikoloji, tarih ve ilgili sosyal bilimlerin birleşimi olarak tanımlıyorum*” (Elovitz, 2018, 2) demektedir. Psikotarihçi Henry Lawton, psikotarihin geleneksel disiplinler tarafından sunulanın ötesine geçerek insanın geçmişini anlamak için yeni, daha derinlemesine yollar sunan disiplinlerarası bir yaklaşım olduğunu ifade etmektedir. Psikotarihin her zaman tam olmasa da güçlü bir şekilde psikanalizi kullandığını söyleyen Lawton, öğretileri yoğun olarak sorgulansa da, insanı ve insanın neyle ilgili olduğunu anlamanın en iyi yolunu psikanalizin sunduğu görüşündedir (Lawton, 1998, 5). Amerikalı tarihçi Binion, psikotarihin çocukluk ve patolojiyle yakından ilgili olmakla birlikte psikanalizle olan ilişkisinin varoluşsal bir ilişki olduğunu savunmaktadır (Binion, 2001). Richard W. Noland da psikotarihi, tarih ile psikolojinin entelektüel ve akademik amaçlar için güçlerini birleştirmeleriyle meydana gelmiş disiplinler arası bir çalışma alanı olarak görmektedir. Öte yandan Noland’a göre teorik olarak psikolojik tarih incelemesinde birçok farklı psikoloji kuramından biri ya da birkaçı tarihsel analiz amacıyla kullanılabilir iken Lawton gibi o da psikotarihin psikanalitik yönelimli olduğunu savunmaktadır. Gerçekten de başlangıcından itibaren ortaya konan çalışmalara bakıldığında psikotarih (özellikle de psikobiyografi) psikoloji ile tarihten ziyade psikanaliz ile tarihin birlikteliği olarak algılanmıştır. Nitekim Mazlish psikotarihi, “*id’in yanında ego ve süperego faktörlerine de göndermede bulunup savunma ve uyum mekanizmalarına özel önem atfeden bir tür psikanalitik teorinin belirli tarihsel figürlere olduğu kadar genel anlamıyla tarihe de uygulanması*” olarak değerlendirmektedir. Noland da psikotarihi “*verili bir psikolojik teorinin bir tarihsel olaya ya da figüre uygulanması*” olarak tanımlamaktadır. Freudyen bakış açısının dışına çıkarak, insan gereksinimlerini ruhsal deneyimden bağımsız olarak düşüncelerin şekillendirdiğini ifade eden Noland, bu durumda gündelik hayatın esas etkinliğinin dürtü yönelimli davranıştan ziyade ego yönelimli davranış olduğunu ve psikotarihin kullanılabilir en iyi psikolojik ve sosyal teoriyi kullanması gerektiğini vurgulamaktadır. Noland’a göre

psikanalizin diğer psikoloji kuramlarından çok daha fazla tarihselliği öne çıkarması, yalnızca zihinsel süreçleri ve insanın içsel hayatını değil aynı zamanda toplum, politika, ekonomi, sanat, edebiyat, din ve felsefe vb. bileşenlerle tarihsel hayatı da incelemesi tarih ile sıkı ilişkisini ortaya koymaktadır. Çünkü psikanaliz sadece vakaya ilişkin içsel deneyime değil aynı zamanda vakaya ilişkin tarihsel oluşumlara da odaklanmaktadır. Noland'a göre sosyal çatışma, dürtünün dışavurumundan değil, insanların, benimsenmiş standartlara göre davranma kapasitesini etkileyen sosyal dünyadaki gerçek problemlere verilen karşılıklardan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle psikotarih; düşüncelerin ve sosyal meselelerin kişiliği nasıl etkilediğine ya da kişisel deneyimin muhtemel sosyal sonuçlarının neler olabileceğine, tarihsel değişimin ve ego kimliğinin karşılıklı olarak birbirlerini nasıl etkilediğine ya da irrasyonel olanın tıpkı rasyonel olan gibi tarihi nasıl biçimlendirebileceğine dair derinleştirilmiş bir kavrayıştır (Noland, 2010, 95-125). Tarihçi, analist Loewenberg de psikotarihi “*yöntemi, psikanalitik klinik tekniğin hümanist tarihsel analizle bir karışımı*” olan ikili bir disiplin olarak tanımlamaktadır (Fuchsman, 2012, 133). Psikotarihçi Jacques Szaluta'ya göre ise psikotarih en geniş anlamıyla psikolojinin veya belirli bir anlamda psikanalizin geçmişin araştırılmasında uygulanmasıdır (Szaluta, 2001, 1-2). Klinik psikolog William McKinley Runyan, psikotarihi tarihsel yorumlamada biçimsel veya sistemik psikolojinin açık kullanımı olarak tanımlarken, psikanalitik kuramı bir psikotarih için zorunlu görmeyen isimler arasındadır (Runyan, 1993, 36). Avusturyalı analist Kurt Eissler, yalnızca eğitilmiş ve pratik yapan psikanalistlerin psikotarih yazması gerektiğini şiddetle savunmakta, tarihçi Fred Weinstein, psikanalitik teorinin herhangi bir diğer psikoloji teorisinden üstünlüğü olmadığını ifadeyle psikotarihin ancak psikanalitikle yapılabileceğine dair görüşleri “saçma” olarak nitelendirmektedir. Saul Friedlander ise psikotarihin psikanalize dayanmasının nedenini mevcut psikotarihlerin ezici çoğunluğunun psikanaliz odaklı olmasına bağlamaktadır (Strozier, 1986, 6). Kendisini sosyal teorinin “meta-teorisyonu” (Elovitz, 2018, 48) olarak gören deMause ise sıkı sıkıya psikanalitik kurama bağlılık göstermektedir (Lawton, 1998, 241).

Psikotarih alanında kuramsal çalışmalar deMause ve grubu tarafından başlatılmıştır ve deMause gibi IPA'nın liderlerinden olan Henry Lawton *Psikotarihçinin Elkitabı*'nda alanın temel kavramlarını bir araya getiren ilk isim olmuştur. Ancak altı çizilmelidir ki, söz konusu kavramlar psikotarihin yalnızca psikanalizle yapılabileceğini savunan eğilim tarafından belirlenmiş kavramlardır. Bu nedenle belki bu kavramların psikotarih yerine “psikanalitik tarih”in temel kavramları olarak değerlendirilmesi, psikotarihin gelecekte yaşayacağı muhtemel gelişmelere öngörülü bir yaklaşımla bakıldığında daha yerinde olacaktır. Öte yandan psikanaliz dışında bir başka psikoloji kuramıyla ya da sosyal psikolojiyle kaynaşma-kendileme ya da bu alanların kavramlarını transfer

etme biçimindeki yaklaşımın kullanıldığı çalışmaların temel kavramlarına yönelik bütünlüklü bir çalışma görebildiğimiz kadarıyla henüz mevcut değildir.

Lawton'un psikanalitik tarih için tanımladığı temel kavramlar şunlardır: (Lawton, 1998, 51-70).

1. Eylem Dili: Roy Schafer tarafından önerilmiş olan kavrama göre insan davranışı, bir nedene dayalı olarak yapılan şeyin, eylemin anlamıdır. Yani eylem, insan davranışının anlamıdır. İnsan eylemini duygular (*emotion*) ve hisler (*feeling*) olarak tanımlayan Schafer, insan davranışının tarihteki anlamına ancak eylemlerin incelenmesiyle varılabileceğini iddia etmektedir. Schafer, tarihçilerin eylem dilini tanımaları gerektiğini ifadeyle psikanalizin yeni dilinin tarihin ana dili olduğunu savunmaktadır.
2. Düşler: Psikanalitik kurama göre bilinçdışına giden kraliyet yolu olarak düşleri anlamak bilinçdışının sırlarına ulaşmaya imkan tanımaktadır. Düşler yoluyla psikotarih grup fantezilerini yorumlayabilmektedir. Aynı zamanda psikotarihçiler, tarihi şahsiyetlerin düşlerini anlamayı içgörüler kazanmanın önemli bir yolu olarak görmektedirler. Psikotarihçi Elovitz, tarihi şahsiyetlerin düşlerinin psikotarihte önemli bir yer edinmesini sağlamıştır.
3. Fantezi/Düşlem: Psikanalizde olduğu gibi psikotarihte de düşlemin duygusal yaşantıyı hem bireysel hem de grup düzeyinde pek çok yönden etkilediği düşünülmektedir. Psikotarihte, hem bilinçli hem de bilinçdışı olarak gelişen düşlemin özellikle grup üyeleri tarafından paylaşıldığında gerçeklikle kolaylıkla yer değiştirebilme özelliği üzerinde durulmaktadır.
4. Zihinsel temsil: İnsanın ruhsallığını, kendisi ve dünya hakkında nasıl düşündüğünü anlamak için zihinsel temsillerin analizi gereklidir. Temsil, nesnelere (olay, kişi, duygu) yokluğunda bilinçli olarak "sembol, imge, fantezi, düşünce, etki veya eylem olarak" tezahür edebilir. Bilinçdışı zihinsel temsil, her zaman bilinçaltında saklanan ve gerektiğinde bilince çıkmaya hazır olan fanteziler gibi belirli zihinsel içeriklerin olduğu gerçeğini ifade etmektedir.
5. Narsisizm: Narsisizm, "kendi imajına yönelik sevgi" olarak tanımlanabilecek karmaşık, çok yönlü bir durumdur. Biyografisi yazılmış pek çok liderin narsist kişilik özelliği gösterdikleri tespit edildiğinden özellikle psikobiografiler için narsisizm önemli bir kavramdır.
6. Nesne ilişkileri teorisi: Nesne bir kişiyi ve/veya bir kişinin temsilini ifade etmektedir. Nesne ilişkileri teorisi, kişinin kendisi veya "kendilik nesnesi" olarak nasıl bir kavram geliştirdiği ve

çocukluk döneminde farklılaşmamış benlik ve nesnenin (anne) nasıl farklılaştığıyla ilgilenmektedir. Melanie Klein'in nesne ilişkileri teorisinin temel amaçlarından biri, dürtü teorisi modelini, zihinsel yaşamın temel yapı taşlarının ilişkilerle oluştuğu farklı bir kavramsal çerçeveye değiştirmektir. Psikotarihte nesne ilişkilerinin incelenmesi yoluyla özellikle gruplardaki duygusal işleyiş mekanizmasına yönelik açıklamalar getirilmektedir.

7. Yineleme zorlantısı: Psikanalizin temel kavramlarından biri olan “yineleme zorlantısı” sıkıntı ve acı verici geçmiş yaşantıların sürekli tekrarlanmasıdır. Bilinçdışı olan bu duygusal süreç, travmatik durumlarda daha çok yaşanır, çünkü kişi veya grup, ilk deneyimin yarattığı korkunç duyguların üstesinden gelmenin bir yolu olarak, genellikle kötü sonuçlarla travmayı tekrar etme eğiliminde olabilir. Bu kavram, özellikle psikobiyografik çalışmalarda kullanılmaktadır.
8. Ekran belleği (*Screen memory*): Geçmiş nasıl hatırladığımızı ve anladığımızı etkilediği için bu kavram psikotarihçiler için büyük önem taşımaktadır. Bir tür çocukluk anısı olarak da tanımlanan ekran belleği çocukluk deneyiminin temel, gerçek ve fantezi unsurları olarak belirsizdir. Ekran belleği özellikle hoş olmayan ve/veya bastırılmış deneyim ve fantezileri gizlemekle ilgilidir ve geçmişin nasıl algılandığını, dolayısıyla bugünü anlamaya imkan verdiğinden psikobiyografide önemli bir işleve sahiptir.
9. Ayrılık - Bireyleşme Süreci: Margaret Mahler ve meslektaşları tarafından geliştirilerek psikanalitik kuramın önemli yeniliklerinden biri haline gelmiş bu süreç, insanın duygusal gelişimi için temel görülmektedir. Bireyleşme, kişiyi kendi başına bir kişi olarak işaretleyen özelliklerin üstlenilmesi anlamına gelmektedir ve çocuk, farklılaştığı kişilerin özelliklerini büyük ölçüde kendine alarak bireyleşir. Duygusal rahatsızlıkların doğası, dinamikleri vb. bu sürecin nasıl bozulduğu ve/veya durdurulduğu ile açıklanabilmektedir. Bu süreç sadece bireylerde değil gruplarda da yaşanmaktadır.
10. Aktarım/Karşıaktarım: Psikanalizin en temel kavramları olarak aktarım ve karşıaktarım psikotarihsel çalışmada da oldukça önemlidir. Lawton, aktarımın bir tekrar, eski bir nesne ilişkisinin yeni bir baskısı olduğunu belirtirken psikotarihçinin bu kavramlara olan ilgisinin özellikle konu seçiminde ortaya çıktığını ifade etmektedir. Karşıaktarım belirli bir konuya nasıl yaklaşıldığı ve onun neden seçildiği noktasında oldukça önemli olduğundan, verilere yönelik karşı aktarım çalışma için önemli bir sorun olarak görülmektedir.
11. Bilinçdışı iletişim: İletişim, duyguların, tutumların, fikirlerin ve eylemlerin bir kişiden diğerine

aktarılmasını içermektedir. Bilinçdışı iletişim ise bir şeyin neden, nasıl ve hangi yolla bilindiğinin bilinmediği durumları açıklamaktadır. Psikotarihte grup üyeleri arasında paylaşılan duygu ve fantezilerin iletildiği bir araç olarak bilinçdışı iletişim önem taşımaktadır. Bilinçdışı iletişimi ayırt etmek zor olmakla birlikte özellikle büyük veya küçük grup dinamiklerinin anlaşılmasında önemli bir yer işgal etmektedir.

Psikotarih Çalışmaları

Başlıca Yaklaşımlar

Tilaega yukarıda belirtildiği gibi tarih ve psikoloji ilişkisinin iki ana eğilim şeklinde üretime yansıdığını ifade etmektedir. Bir psikoloji kuramını ve yöntemini benimseme şeklinde ifadesini bulan psikanalitik odaklı deMause ekolü ve yine psikanalitik odaklı Strozier ve Offer grubu psikotarih adı altında alana yönelik ilk üretimi başlatmış olan eğilimleri temsil etmektedirler. Öte yandan psikanalitik kuramın dışında bazı kavramları ödünç alma ve/veya transfer etme yoluyla tarih ile psikolojinin yan yana geldiği çalışmalar da bulunmaktadır. Strozier ise psikotarih alanına yönelik üretimi üç eğilim altında incelemektedir: 1. Gizli psikotarihçiler 2. Psikotarihi istismar edenler 3. Gerçek psikotarihçiler. Gizli psikotarihçilere örnek olarak popüler tarihçi David Stannard'ı gösteren Strozier, Stannard'ın psikotarih eleştirisi olarak yayımladığı *Shrinking History: On Freud and the Failure of Psychohistory* (1980) adlı çalışmasının bile psikotarihsel bir doğası olduğundan bahsetmekte, kitabın referanslarındaki ilgili psikiyatri, psikanalitik ve psikotarihsel literatürün yoğunluğuna dikkat çekmektedir. Strozier'e göre psikotarihi istismar edenlerin başında çok abartılı, sapkın bir keskinlikteki görüşleriyle deMause ve takipçileri gelmektedir. Strozier, deMause ve takipçilerinin hem psikanalitik hem de tarihsel metodolojiyi kavrayışlarının sorunlu olduğunu iddia etmektedir. Gerçek psikotarihçiliği örnekleyen isimlerden biri olarak Lifton'a işaret eden Strozier, onun alana hakim olan Freud veya Eriksoncu paradigmalardan önemli şekillerde ayrılan yaratıcı psikotarihsel modeller sunan çalışmalar yapmış olduğunu söyler. Psikotarihin kendisi için bir sorgulama yöntemi olduğunu vurgulayan Lifton'un çalışmalarının odağında tek bir kişinin hayatından çok paylaşılan temalar, formlar ve imgeler bulunmaktadır. Strozier, Lifton'un önemli bir yenilik olarak psikotarihte "büyük adam" ve "paylaşılan temalar" yaklaşımlarını birleştirmeye çalıştığını ifadeyle psikobiyografik olmayan diğer bazı çalışmalar arasında John Demos ve Carroll Smith-Rosenberg'in çalışmalarını göstermektedir (Strozier, 1986, 66,827).

Elovitz de psikotarih öncülerinin başında anılan üç ismin -Lifton, deMause ve Volkan- alana kavramsal ve kuramsal yenilikler getirdiğini ifade etmektedir. Elovitz, Lifton'un deMause'den farklı olarak ayrı bir psikotarih alanı yaratmaya karşı çıkararak “*tarih, bireyin ruhsal mücadelesinin berraklaşmasını temsil eder*” görüşünü savunduğunu aktarmaktadır. Elovitz'in değerlendirmesiyle Lifton psikotarihsel bir görüşme metodolojisi geliştirerek ikileme kavramları (*concepts of doubling*), değişken kişilik/öz (*protean self*), ruhsal hissizleşme (*psychic numbing*) ve totalizm/bütünlük kavramlarını geliştirmiştir. DeMause çocuk yetiştirme evrimi (psikogenetik teorisine dayanarak), fantezi analizi, tarihin fetal kökenleri, ebeveynlik tipi ve sosyal değişim (*social alters*) kavramlarını psikotarih literatürüne katmıştır. Barışçı, kuramcı ve uygulamalı psikotarihin önde gelen örneklerini sunan Vamık Volkan, çalışmalarında seçilmiş travma ve seçilmiş zafer, etnik ve ulusal grupların kimliklerinin ortak acı ve zaferle nasıl şekillendiğine odaklanmış, akordeon olgusu, yetkilendirilmiş ideolojileri (*entitlement ideologies*), etnik çadırlar, sorunlu bölgeler (*hot spots*), bağlantı nesnelere (*linking objects*) ve zaman çöküşü (*time collapse*) gibi kavramları geliştirmiştir. DeMause bilimsel bağımsız bir psikotarih öne sürerken Lifton ve Volkan, nefret ve şiddet sorunlarına odaklanan politik psikoloji / psikotarih uygulamalarına yönelmiştir (Elovitz, 2018, 48).

Psikotarih alanın diğer önemli isimleri arasında Binion (1927-2011), Gay (1923-2015) ve Loewenberg (1933-) bulunmaktadır. Binion'a göre psikotarihin insan geçmişine/tarihe yaklaşımında temel iki prensip vardır. Bunlardan biri “*tarihin kesinlikle insanlar tarafından yapıldığı ancak insan davranışının bireysel alanın dışındaki gelişmelerden etkilendiği*”dir. Diğeri ise bireysel ya da kolektif olarak insan davranışının belirleyicilerinin büyük ölçüde bilinçdışı olmasıdır. Binion bundan dolayı psikotarihin çocukluk ve patolojiyle yakından ilgili olmakla psikanalizle olan ilişkisinin varoluşsal bir ilişki niteliğini vurgulamaktadır (Binion, 2001). Gay, çoğunlukla 18. yüzyıl, Aydınlanma, 19. yüzyılın burjuva toplumu, Freud ve haz savaşlarına odaklanmıştır. Loewenberg ise Avusturyalı sosyalistler, Çin, Naziler üzerine yüksek yaratıcı gruplar, psikanaliz ve psikotarih çalışmaları yapmıştır. Loewenberg'in önde gelen eseri ise *Decoding the Past: The Psychohistorical Approach*'tır (Elovitz, 2018).

Lloyd deMause'un Tarihinin Psikojenik Kuramı, Çocukluk Tarihi ve Grup Fantezileri

DeMause psikotarihin tarihin bir alt dalı olmadığını ifadeyle “*tarihte yasalar kurabilme ve nedenleri keşfetme yeteneğine sahip yeni bir bilim*” olarak tanımlamaktadır (Lawton, 1998, 241). DeMause'a göre psikotarihin amacı; tarihsel süreçlerin ve siyasi kararların temelini oluşturan motivas-

yonları ortaya çıkararak bu motivasyonlardaki örüntüler ve kuralların keşfiyle tarihin karmaşıklığını, savaş ve soykırım zulmünü vb. açıklamaktır. DeMause bu tür bulgulara bir gün “terapötik olarak müdahale edilebileceği” olasılığını da öngörmektedir (DeMause, 1998, 216-236). Psikojenik (ruhsal-kalıtıl) tarih teorisi ile geniş kapsamlı bir model sunarak yeni bir insanlığın yaratımının esas olarak çocuklara muamelenin/çocuk yetiştirme tarzının (treatment) iyileştirilmesiyle sağlanabileceğini öne sürmektedir (DeMause, 1997, 112-183). DeMause’a göre “*çocukluk tarihi henüz uyanmaya başladığımız bir kâbustur. Tarihte geriye gidildikçe çocuk bakımı düzeyinin azaldığını ve çocukların öldürülmesinin, terk edilmesinin, dövülmesinin, terörize edilmesinin ve cinsel istismara uğramasının daha muhtemel olduğunu görürüz. Burada bize düşen görev (psikotarihçiye), bize kalan kaynaklardan bu çocukluk tarihinin ne kadarını yakalayabileceğimizi saptamaktır*” (DeMause, 1982b, 1).

DeMause psikojenik kuramı en olgun haliyle *Emotional Life of Nations* (2002) ve *The Origins of War in Child Abuse* (2010) adlı eserlerinde ortaya koymuştur. Tarihin psikojenik teorisi, insan topluluklarının motivasyon yapıları temelinde tarihsel değişim süreçleri için nedensel açıklamalar üretmeyi amaçlamaktadır (Kurth, 2014, 22-25). DeMause “...psikojenik tarih teorisi... kapsamlı bir tarihsel değişim teorisi ile başladı. Tarihteki değişim için merkezi güç ne teknoloji ne de ekonomidir, nesilden nesile ebeveyn-çocuk etkileşimleri nedeniyle kişilikte meydana gelen psikojenik kökenli değişikliklerdir” (DeMause, 1982b, 3) sözleriyle tarihsel değişimin varsayılan kökeni olarak tanımladığı psikojenik kuramla ilgili açıklamasına şöyle devam etmektedir: “*Ben bu teoriyi ‘ekonomik’ ya da ‘politik’ yerine ‘psikojenik’ olarak adlandırıyorum çünkü insan homo ekonomikus ya da homo politikus’tan daha çok homo relatens [ilişkiler insanı] olarak görünüyor. Yani güç ve paradan daha çok aşk için, ilişki için arayışta. Ekonomik ya da sosyal alan değil, ruhsal alan-paylaşılan çocuk yetiştirme/büyütme tarzlarının- tarihteki motivasyonu anlamak için gerçek temeldir*” (DeMause, 1982a, iii) DeMause tarihteki değişimi ebeveynlerin çocuklarıyla ilgili ruhsal davranış biçimlerindeki değişimde aramaktadır: “*Yetişkin ... üç büyük tepkiye (reactions) sahiptir: (1) Çocuğu kendi bilinçdışı içeriğinin izdüşümü (projection) için bir araç olarak kullanabilir (izdüşümsel tepki/projective reaction); (2) Çocuğu kendi çocukluğunda önemli bir yetişkin figürünün yerine kullanabilir (zıt tepki/reversal reaction) veya (3) çocuğun ihtiyaçları ile empati kurabilir ve onları karşılamak için harekete geçebilir (empatik tepki/empathic reaction)*” (DeMause, 1982a, 6). DeMause çocuklara yetişkin yaklaşımını “psikojenik” ve ilgili kişilik tiplerine karşılık gelen “çocuk yetiştirme tarzı” veya “ebeveyn-çocuk ilişki biçimleri” olarak altı farklı psikojenik modda sınıflandırılmaktadır. (DeMause, 2002). DeMause’a göre tarihsel olarak bu modlar zaman içinde

farklı noktalarda meydana gelir ve empatik reaksiyonların oranının artmasıyla ilerleme gösteren bir düzen alır. Bununla birlikte, belirli modlar birbirini takip etmez; ancak daha ilerici olanlarla birlikte daha eski çocuk yetiştirme formları varlığını birlikte sürdürür. Böylece bugünün toplumunda altı modun hepsi birlikte bulunur. DeMause'un ebeveyn-çocuk ilişkileri biçimleri ve tarihsel oluşumları hakkındaki altı evresi şöyledir (DeMause, 2002):

Çocuk Yetiştirme Tarzı		Kişilik	İdeal	Anne/Tanrı	Kurban
1. Çocuk Öldüren Evre	a. Erken Çocuk Öldüren Evre: Kabile	Şizoid	Şaman	Çocuğu tüketir, baştan çıkarır, terk eder.	Hayvan türü alter ruhlarla
	b. Geç Çocuk Öldüren Evre: Antik	Narsist	Kahraman	Kötü olarak gördüğü çocuğu cezalandırır, öldürür.	İnsan türü alter tanrılara
2. Terk Eden Evre: Hristiyan		Mazoşist	Şehit	Yaralı çocuğu affeder.	İşkence
3. Değişken Evre: Ortaçağ		Borderline	Vassal	Hükmeder, adanmış çocuğu döver.	Hizmetkâr bağımlı
4. Müdahaleci Evre: Rönesans		Depresif	Kutsal Savaşçı	İtaatkar çocuğu disipline eder.	İtaatkâr
5. Sosyalleştirici Evre: Modern		Nevrotik	Vatansever	Çocuğu yönlendirir.	Tamamlanmamış ayrılma
6. Yardım edici Evre: Post-Modern		Bireyleşmiş	Eylemci	Çocuğu sever ve güvenir.	Gerçek benlik kurban edilmez

DeMause, kuramıyla ilgili olarak ekonomik faktörleri ihmal etmekten başka araştırma materyali seçimi ve bilhassa “tarih boyunca gittikçe daha gelişmiş çocuk yetiştirme modlarının meydana geldiği” teziyle eleştirilmektedir (Kurth, 2014, 15).

DeMause, paylaşılmış fanteziler olarak tarihsel grup fantezilerinin özelliklerini de şöyle sıralamaktadır: (DeMause, 1982a, 172).

1. Bireyin sevgi arayışıyla bağlantılı duyguların kamusal aşamaya doğru kitlesel bir yer değiştirmesi.
2. Paylaşılan özel duyguların yatıştırılması için grupları kullanması ve gruba mahsus, kökleri çocukluğa uzanan bastırılmış tutkuları, öfkeleri ve yasakları dışa vurma ve bunlara karşı savunmaya geçmek için bireye izin verme.
3. Ego bölünmesi, yoğunlaşma, kişisel fantezi oluşumundaki gibi karşıt tepki vb. mekanizmaları, yalnızca yakın zamandaki tarihsel olaylardan elde edilen malzemelerle oluşturulan kamusal tartışmaları kullanarak ve psiko-sınıflara ayırarak grup rollerini dağıtma.

4. Grup fantezisinin çöküşüne, paranoyak çöküş dönemine ve grup-hezeyanları oluşturma yoluyla onarma girişimine yol açan grup dinamikleri oluşturma.
5. Şiddetli tarihsel eylem içindeyken tasfiyesini gerektiren trans halindeki bir grupla sonuçlanma.

DeMause fantezi analizinin nasıl yapılacağına dair bazı yöntemler önermektedir. Buna göre öncelikle analiste bağlama bakılmaksızın, tüm metaforları ve benzetmeleri kaydetmesi önerilir. Daha sonra tüm beden dilinin, güçlü duygu verileri ve güçlü duygusal evrelerin; tüm tekrar eden, alışıldık olmayan ve gereksiz kullanılan kelimelerin; göz önündeki her türlü sembolik ifadenin kaydedilmesi gerekmektedir. Bundan sonra analist tüm olumsuzlukları, özne ve nesnelere eleyerek aleni olan tüm grup cevaplarını ve hiç imge kullanılmayan uzun dönemleri not etmelidir. DeMause, çağlar boyunca farklılaşan tarihsel grup fantezi tarzlarını aşağıdaki gibi belirlemiştir (DeMause, 1982a, 196-197).

Psikosınıf ve Kişilik Tarzları	Başlıca Grup Fantezisi	Merkezi Arınma Ritüeli	Grup Kimliğinin Yansıtıldığı Yer	Ruhum ancak tüm insanlar ... yapabilirse huzur bulabilir.
Bebek katline öykünen (Şizoid)	Akraba Büyüsü	Bebek katli korkularını salıvermek için atalara adanan büyümlü kurban ritüelleri	Büyüsel nesnelere ve hayaletlere	Cinsel birleşme ve şiddeti düzenleyen aile yasalarına boyun eğselerdi.
Terk etme (Otistik)	Feodal Hiyerarşi	Terk edilme korkularını inkâra uğratan feodal bağlanma ve kilise ritüelleri	Lorduna / peygamberine	Lorduna/peygamberine ve tanrısına bağlı olsalardı.
Çiftdeğerli (Depresif)	Ataerkil Mutlakiyetçilik	Çiftdeğerli anneye karşı savunma yaratan ideal ataerkil monarşiye boyun eğme	Yönetimdeki soy veya hanedana	Aynı zamanda Tanrı da olan [iyi bir baba olan] Kral'a boyun eğselerdi.
Müdahaleci (Kompulsif)	İrkçi Milliyetçilik	Müdahaleci anneyi ters düz etmeye yarayan milli sınırların ve diğer ırkların kontrol altına alınması	Diğer "ırklara" ve milletlere	Bütün kötü şeyleri saf milletimizin dışında tutsalardı.
Sosyal (Anksiyete)	Erotik Materyalizm	Kastrasyon endişesini ters düz etmeye yarayan tüketim mallarını satın almak	Üst ve alt ekonomik sınıflara	Sayılsız metaları satın alsalardı.

Nöropsikotarih ve Nörotarih

Alana yakın bir başka eğilim nöropsikotarih yaklaşımlarıdır. Beynin nörobiyolojisine dayanan bir psikotarihsel yaklaşımın temsilcisi olan Julian Jaynes'e göre MÖ 1500 yılına kadar kabile ve erken gelişmiş kültürlerde bugünkü anlamda insan bilinci yoktu. İnsan beyni farklı bir şekilde organize edilmişti ve yarımkürelerden (*hemispheres*) birindeki bir çift alıcılı akıl/ruh (*bicameral psyche*) sürekli olarak günümüzün bazı zihinsel rahatsızlıklarında görülen işitsel halüsinasyonlara

benzer “tanrı sesleri” ürettiyordu. Jaynes, Mezopotamya, Mısır ve Antik Yunanistan’daki dinlerin, siyasi düzenin ve sanatın özelliklerini bu kişilik bölünmesi temelinde açıklamaktadır. Jaynes’in tezi, en ilkel psikosınıf bir şizoid kişilik yapısı atamış olmasıyla deMause’un psikojenik teorisiyle de uyumludur. Bununla birlikte, deMause için bu durumun kökenleri, esas olarak nörobiyolojik alanda değil, son derece travmatize bir süreç olan ebeveyn-çocuk ilişkilerinde yatmaktadır. DeMause’a göre beyindeki patolojik nöral ve hormonal şartlar da zaten çocuklukta çözülmemiş travmatik stresin bir sonucu olarak ortaya çıkabilir (DeMause, 1997).

Nörotarih ise Jeremy Burman’a göre herhangi bir bağlamda, tarihsel deneyimin “nasıl”ına ilişkin biyolojik temelleri dikkate alan bir anlatı önermektedir. Nörotarih, tarihçilerin geleneksel olarak nörologlar, nöropsikologlar ve bilişsel psikologlar tarafından araştırılan “derin” (evrimsel, fizyolojik) yapıları hesaba katmaları gerektiğini iddia etmektedir. Böylece muhtemel duyguları (emotion), hisleri (feeling), kültürü, sosyal örgütlenmeyi vb. ortaya çıkaran nöral yapılar keşfedilerek insanlık tarihinin derinlerine doğru bir araştırma yapılabileceğini varsaymaktadırlar (Tileaga & Byford, 2014). Daniel Lord Smail, kültürel yapıların beyin-beden sistemini nasıl şekillendirdiği ve vücudun içdinamiklerini nasıl değiştirdiği hakkındaki tartışmalarıyla nörotarih çalışmalarını örneklendiren başlıca isimler arasında yer almaktadır (Uzby, 2015, 145).

Tartışma ve Sonuç

Psikotarih, 1960’lardan bugüne türlü tartışmalar ve hatta yok sayılmalara rağmen varlığını sürdürmekle kalmamış çeşitlenerek gelişmiştir de. Tarihyazımında iktisat ya da sosyal-kültürel tarih kadar geniş kapsamlı bir etkinliğe ulaşamamış ya da psikoloji-tarih birlikteliğinin doğasından kaynaklanan belirsizlikler henüz tam anlamıyla netliğe kavuşturulamamışsa da bugüne kadar psikotarihin varlığını korumuş olması ve farklı yaklaşımlar geliştirebilmesi bile kanımızca alan üzerine tekrar düşünmeyi gerektirir. Aslında konuya ilişkin nesnel bilgi aşikârdır, ancak yorumlanmaya muhtaçtır. Tarihi olay, olgu ya da şahsiyetler hakkında yazarken psikolojinin argümanlarını kullanma ihtiyacının ortaya çıkışı ve uygulama, neredeyse tarihyazımının başlangıcı kadar eskidir. Plutarkhos’tan Thukydides ve Aziz Augustinus’a hem antik dönemin hem de ortaçağın bazı ünlü eserleri iki alan arasındaki doğal akışı teyit etmektedirler. Modern zamanda psikoloji biliminin ortaya çıkışıyla psikolojinin tarih ile buluşması bu kez belli bir sistematik içinde ilk kez Freud aracılığıyla gerçekleşmiştir.

Psikolojinin yolunun, “insan tarafından biçimlendirilmiş ya da insan üzerinde etkisini göstermiş,

herhangi bir yerde ve zamanda olmuş şeyleri, analiz-sentez yoluyla ve eleştirel olarak neden-sonuç ilişkileri içinde kavrayıp sistematik olarak açıklayan” bir bilim olarak Tarih ile kesişmesi kaçınılmaz görünmektedir. Asıl gayesi, nedenlerin sonuçlara “nasıl” dönüştüğünü anlamak olan tarih biliminin bu soruya cevap olabilecek her türlü siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel vb. açıklamaya açık iken, esasta, sayılan tüm bu alanların da temel motivasyonlarını barındıran psikoloji disiplini geçmiş tasarımının muhtemel bütünleyicisi olarak göz ardı etmesi pek rasyonel görünmemektedir. Öyleyse psikotarih ya da psikolojik tarih neden diğer tarih türleri kadar yaygınlık kazanmamıştır? Bu soruya direkt olmasa da çeşitli vesilelerle yapılmış açıklamalardan hareketle cevaplar bulunabilir. Örneğin deMause ve ekolünün psikotarihin psikolojinin bir dalı olabileceği ve tarihçilerin –daha doğrusu analist olmayanların– psikotarih yapamayacağına yönelik keskin, dışlayıcı ve haliyle kabul edilemez anlayışı gibi. Bir başka örnek, tüm hatalarına rağmen ilk psikotarih çalışmasının psikanalizi kullanması nedeniyle psikotarihin yalnızca ve yalnızca psikanalizle yapılabileceğinin ilanı gibi. Psikolojinin kuram ve yönteminin tarih disiplinine uygulanmasının zorlukları da daha objektif bir cevabı karşılayabilir. Bu durum da psikotarih yazacak tarihçilerin tatmin edici profesyonel bir psikoloji kuram ve yöntem bilgisine sahip olmalarını, dolayısıyla uzun süreli bir akademik formasyonu zorunlu kılmaktadır. Bir başka cevap da mevcut psikotarih örnekleri aracılığıyla verilebilir. 1960’lardan günümüze yapılmış psikotarih çalışmalarını çoğunlukla psikobiyoğrafiler oluşturmakla birlikte grup davranışına ilişkin çalışmalar esasen tüm uygarlık tarihini kapsayan makro çalışmalardır. Nitekim deMause tarihsel motivasyonun çağlara ya da kıtalara/bölgelere göre tasniflenmiş bir tarih anlayışıyla tespit edilemeyeceğini savunmaktadır. Oysa çağdaş tarihyazımı makro tarih geleneğine karşı, büyük yapıları ortaya çıkarmak için çok daha ayrıntılı çalışma yapma imkânı tanıyan mikro yapıları odaklanmıştır. Şüphesiz psikotarih mikro tarihyazımıyla da yapılabilir. Örneğin Osmanlı’nın son döneminde Türk milliyetçiliğinin nasıl olup da kitleselleşmiş olduğu sorusunun cevabını, süreci hızlandıran bir unsur olarak “Balkan Savaşı travmatik deneyimi”yle ilişkilendirerek verebilmek (Odabaşı, 2020) ya da I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı başkentinde Türk sinemasında cinai film türünün nasıl olup da bir furyaya dönüştüğünü “kaçınma davranışı”yla temellendirmek psikotarihsel bir kavrayıştır (Odabaşı, 2020). Fakat psikobiyoğrafisi dışındaki mevcut psikotarih örneklerinin tarihsel motivasyona yönelik makro düzeyde bir anlama önermesi, tarihte psikoloji kullanım alanını daraltırken deneysel yaklaşımların ortaya çıkmasını da imkânsızlaştırmaktadır.

Peki psikotarih yazarlarının tarihçi değil de analist (en hafifinden psikolog) olmaları gerektiği düşüncesi ne kadar rasyoneldir? Bu sorunun cevabını da analistler tarafından yazılmış psikotarihler -bilhassa psikobiyoğrafiler- açıkça vermektedir. Freud’dan itibaren psikobiyoğrafilere yönelik temel

eleştiri, klinik sonuçların, üzerine inşa edildiği tarihsel bilgilerdeki yanlışlardır. Çünkü tarihsel bilgilerdeki yanlışlar er ya da geç ortaya çıktığında psiko-analiz tümüyle çökmektedir. Psikologlar ya da analistlerin tarihsel malzemeye tarihçiler kadar hakim olması mümkün değildir; tıpkı psikoloji kuram ve uygulamalarına tarihçilerin psikologlar/psikiyatristlar/analistler kadar hakim olmasının mümkün olmadığı gibi. Dolayısıyla psikotarih yazımındaki avantaj ve dezavantajlarda söz konusu alanların mensuplarını birbirine karşı üstün kılacak olan şey, tarih ve psikoloji donanımını birbirine paralel olarak ve birini diğerine yeğ tutmadan mümkün olduğunca güçlendirmektir.

Kanımızca, geçmişteki nedenlerin sonuçlara “nasıl” dönüştüğünü anlamaya olanak sağlayacak her türlü psikoloji kuramıyla ister kaynaşma-kendileme ister kavram transfer etme yoluyla olsun psikotarih yapılabilir. Ne var ki, diğer psikoloji kuramlarından farklı olarak insan davranışını geçmişe inerek inceleyen tarihsel bir yöntem ve “geçmişin şimdide keşfi” düşüncesine sahip olması nedeniyle psikanalizin psikotarih için en uygun kuram olduğu yönünde güçlü bir kanaat vardır. Oysa tarihçiler açısından -ister bir tarihi şahsiyet çalışılsın isterse tarihi bir olay ya da olgu- çok daha önemli olan, tarihçinin çalıştığı döneme dair bir tarihsel empati geliştirebilmesidir. Yani odaklanılan dönemin/zamanın ruhunun keşfidir. Zira doğal olarak yaşadığı çağın öznel bir varlığı olan tarihçinin bugünden geçmişe yönelik isabetli anlamalara ulaşılabilmesinin yolu, odaklandığı zamanın tarihselliğine vâkıf olabilmesiyle mümkündür. Bu açıdan bakıldığında “*insanı etken bir varlık olarak gören ve zihindeki bilişsel süreçlerin türü ve yapısı ile gözlenebilen davranışlar arasındaki ilişkiyi araştıran bilişsel yaklaşım*”ın bulguları, tarihçinin odaklandığı geçmiş kesitin bireysel ve toplumsal algılama, bellek ve düşünce/şema oluşumlarını anlamlandırmasında yeni olanaklar sunma potansiyeli taşımaktadır. Ya da tarihçi fenomenolojik yaklaşımın “gereksinimlerin belirleyiciliği” teorisinin ya da sosyal psikolojinin sosyal etki kuramının, çalıştığı tarihi olayın/olgunun açıklanmasında başat bir unsur durumunda olduğunu belirleyebilir. Ve pek tabii tarihçi geçmişin bir kesitini açıklamada siyasi, ekonomik, sosyal vb. nedenler ile birlikte bir ya da birden çok psikoloji kuramının “nasıl” sorusuna çeşitli düzeylerde cevap veriyor olduğunu tespit edebilir.

Psikoloji-Tarih adlarının bir araya gelişini ifade eden “psikotarih” terimi, tarih ya da psikoloji alanının herhangi bir ya da birden çok kuramını doğal olarak kullanabilir. Tıpkı bir tarihsel olgunun siyasi ya da ekonomik saiklerini bu alanlara özgü herhangi bir ya da daha çok teoriyle açıklayabileceği gibi. Geçmiş tasarımlarında tümüyle psikanalitik kuramı kullanmak ise alana yönelik bir zorunluluk olmaktan ziyade ancak psikotarihçinin tercihi olarak görülebilir. Sonuç olarak en kapsamlı tanımıyla psikotarih “*Tarihin nesnesinin neden-sonuç ilişkileri içinde kavranıp ‘nasıl’ sorusuna psikolojinin kuram ve/veya kavramları kullanılarak cevap aranan geçmiş tasarımlarıdır.*”

Kaynaklar

- Arıboğan, D. Ü. (2020a). Bir politik anamnesis örneği olarak Ayasofya'nın ibadete açılması meselesi. In *Travmaların gölgesinde politik psikoloji*. İnkılâp Yayınevi.
- Arıboğan, D. Ü. (2020b). Politik karar, tutum ve davranışlarımızı bireyselden toplumsala uzanan bir yelpazede anlama ve açıklama kılavuzu olarak politik psikoloji. *ÜÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, 10.
- Binion, R. (2001). Psychohistory. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*.
- Bloch, M. (2018). *Tarih savunusu veya tarihçilik mesleği* (A. Berktaş, Trans.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Braudel, F. (2018). *Akdeniz ve Akdeniz dünyası* (M. A. Kılıçbay, Trans.). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Buckley, N. L. (1976). Book review. *Pacific Historical Review*, 45(4).
- Burke, P. (2006). *Fransız tarih devrimi: Annales okulu* (M. Küçük, Trans.). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Burke, P. (2019). *Sosyoloji ve tarih* (M. T. Akad, Trans.). İstanbul: Isık Yayınları.
- Çelikkol, A. (2002). *Tarih psikiyatri divanında*. İstanbul: Stüdyo İmge Kitap.
- Çevik, A. (2007). *Politik psikoloji*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Cliospsyche. (17.07.2020). Retrieved from <https://cliospsyche.org/aboutus>
- Collingwood, G. (1990). *Tarih tasarımı* (K. Dinçer, Trans.). İstanbul: Ara Yayıncılık.
- DeMause, L. (1982a). *The emotional life of nations*. New York: Karnac Book.
- DeMause, L. (1982b). *Foundations of psychohistory*. Londra: Creative Roots Pub.
- DeMause, L. (1997). The psychogenic theory of history. *The Journal of Psychohistory*, 25(2).
- DeMause, L. (1998). The history of child abuse. *The Journal of Psychohistory*, 25(3).
- DeMause, L. (2002). *The emotional life of nations*. New York: Karnac Book.
- Elovitz, P. (2018). *The making of psychohistory*. UK: Routledge.
- Fevbr, L. (2001). *Uygarlık, kapitalizm ve kapitalistler* (M. A. Kılıçbay, Trans.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Fuchsman, K. (2012). Interdisciplines and interdisciplinarity: Political psychology and psychohistory compared. *Issues in Integrative Studies*, 30.
- Göka, A. (2006). *Türk grup davranışı*. İstanbul: Aşina Kitaplar.
- Hobsbawm. (1999). *Tarih üzerine* (O. Akınhay, Trans.). İstanbul: Bilim Sanat Yayınları.
- Issp. (15.08.2020). Retrieved from <https://www.ispp.org/>
- Kurth, W. (2014). Attachment theory and psychohistory. *The Journal of Psychohistory*, 41(3).
- Kushner, H. I. (1993). Taking Erikson's identity seriously: Psychoanalyzing the psychohistorian. *The Psychohistory Review*, 22.

- Lawton, H. (1998). *The psychohistorian's handbook*. New York: The Psychohistory Press.
- Lawton, H. (2014). Psychohistory news. *Newsletter of the International Psychohistorical Association*.
- Michelet, J. (1967). *Fransız ihtilali tarihi* (H. Varoğlu, Trans.). İstanbul: MEB Yayınları.
- Noland, R. W. (2010). *Psikotarih: Teori ve pratik* (M. Alican, Trans.). Tarih okulu VI.
- Odabaşı, İ. A. (2020). Cinayet seyriyle realiteden kaçış I. Dünya Savaşı'nda popüler film ve toplumsal travma. In *Travmaların gölgesinde politik psikoloji* (p. 157-197). İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Öztürk, E. (2016). Psikotarih açısından çocuk yetiştirme tarzları ve çocuk istismarı. *Türkiye Klinikleri Journal of Forensic Medicine Special Topics*, 2(3).
- Öztürk, E. (2020). Dünyada ve Türkiye'de psikotarihin akademik yansımaları. In E. Öztürk (Ed.), *Psikotarih*. Ankara: Türkiye Klinikleri.
- The psychiatrist as psychohistorian task force report 11* (Tech. Rep.). (1976). Washington: American Psychiatric Association.
- Psychohistory.com. (15.08.2020). Retrieved from <https://psychohistory.com/the-journal-of-psychohistory/>
- Psychohistory.us. (20.07.2020). Retrieved from <https://www.psychohistory.us/about-us.php>.
- Renshon, S. A. (1998). *The psychological assessment of presidential candidates*. New York: Routledge.
- Runyan, W. M. (1993). Psychohistory and political psychology: A comparative analysis. In S. Iyengar & W. J. McGuire (Eds.), *Explorations in political psychology* (p. 36-63). Durham NC, Duke University Press.
- Strozier, C. B. (1986). Psychohistory. *Journal Behavioral & Social Sciences Librarian*, 5, 3-19.
- Szaluta, J. (2001). *Psychohistory: Theory and practice*. New York: Peter Lang.
- Tacitus. (2006). *Germania & britannia* (F. Akderin, Trans.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tileaga, C., & Byford, J. (2014). *Psychology and history interdisciplinary explorations*. New York: Cambridge University Press.
- Uzbay, T. (2015). Beyni anlamak sadece nörobilim ile mümkün mü? Beyin yüzyılında nörolojik bilimlerden sosyal bilimlere yeni açılımlar, yeni yaklaşımlar. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1.